

Beata Urbanowicz

Kształcenie nauczycieli w liceach pedagogicznych w Polsce (1937–1939)

Polska oświata po 1918 roku dotkliwie cierpiała z powodu braku wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej. Potrzeby były tym większe, że władze szkolne starały się realizować ambitny program oświatowy. Dlatego wyznaczono ostateczny termin uzyskania pełnych uprawnień nauczycieli niewykwalifikowanych na dzień 31 sierpnia 1927 roku. Spektrum kształcenia przyszłych nauczycieli było bardzo duże, począwszy od państwowych kursów nauczycielskich, preparand nauczycielskich (były to 2-letnie szkoły koedukacyjne przeznaczone dla kandydatów do seminariów nauczycielskich), po pedagogia od 1928 roku.

Seminaria nauczycielskie funkcjonowały na podstawie dekretu z 7 lutego 1919 roku. Szczegółowy program nauczania do tego typu szkół ogłoszony został w 1921 roku.

Poziom kształcenia w seminariach nauczycielskich odpowiadał szkole średniej ogólnokształcącej. Natomiast rozbudowana została grupa przedmiotów pedagogicznych, która ze względu na zadania przyszłych nauczycieli obejmowała: pedagogikę, psychologię, naukę o dziecku, historię wychowania, metodykę nauczania elementarnego wraz z ćwiczeniami praktycznymi. Program wskazywał na rozwój aktywności uczniów i kandydatów na nauczycieli. Z tego względu w seminariach formy przygotowania nauczycieli do pracy przebiegały dwutorowo:

1. przygotowanie kandydatów do zawodu,
2. przygotowanie ich do szerszego oddziaływania w środowisku.

Aby zrealizować te zamierzenia, w seminariach prowadzono: praktyki pedagogiczne w szkołach ćwiczeń, kursy oświaty pozaszkolnej oraz organizacji pracy w: bibliotekach, świetlicach, kwaterach ludowych, kółkach rolniczych, spółdzielniach i chórach szkolnych.

Wadliwość systemu edukacji seminaryjnej tkwiła w przeładowaniu programowym i bardzo wczesnym kształceniu zawodowym, gdyż decyzje wiążące co do przyszłej pracy zawodowej podejmowano już w wieku 13-14 lat.

Poważne zmiany w szkolnictwie wprowadzono w 1932 roku na podstawie ustawy „O ustroju szkolnictwa”, opracowanej przez ministra Janusza Jędrzejewicza i wiceministra Kazimierza Pierackiego. W miejsce seminariów nauczycielskich tworzone 3-letnie licea pedagogiczne, oparte na programie zreformowanego gimnazjum. Według uwag wstępnych do programu nauki w państwowych liceach pedagogicznych, określających charakter i zadania tego typu szkół, w roku 1937 liceum pedagogiczne miało za zadanie przygotować kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych tak, aby dać im podstawy do rozpoczęcia pracy pedagogicznej i dalszego samokształcenia. Zgodnie z ustawą szkoła ta powinna mieć taką organizację, która może zapewnić pełny rozwój i kształcenie osobowości i odpowiedniej postawy właściwej dla nauczyciela – wychowawcy. Dlatego pro-

gram nauczania w liceum był zdeterminowany przez te czynniki. Bardzo ważnym był fakt, że twórcy programu podkreślali, iż liceum nie przekazuje wychowankom pełnej wiedzy tylko jedynie podstawę niezbędną do rozpoczęcia pracy zawodowej, dlatego proponowano uczniom stopniowe, ale systematyczne wdrażanie do samokształcenia.

Autorzy programów postulat samokształcenia uważali za podstawowe zadanie dla szkół kształcących kandydatów na nauczycieli. Sądzieli, że przyszła skuteczność pracy nauczyciela w dużej mierze zależeć będzie od osobistej motywacji zawodowej i postawy wobec dzieci, rodziców i środowiska. Z tego powodu kształcenie w liceum pedagogicznym przebiegało dwutorowo, zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i praktycznym. Uważano, że zetknięcie się ze środowiskiem ucznia ze szkoły powszechnej może być pomocne również przy opracowaniu najważniejszych zagadnień współczesnych dziejów lokalnych, regionalnych i ojczystych.

Wdrożenie do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym przyszłych nauczycieli realizowało postulaty wychowania państwowego. W wytycznych programowych napisano między innymi: „Zorientowanie się w życiu społecznym winno pogłębić zrozumienie najistotniejszych problemów naszego życia państwowego. Winien je rozumieć każdy, ale specjalnie nauczyciel, który musi uświadamiać sobie rolę społeczną i państwową swojej pracy, posiadać wysoko rozwinięte poczucie odpowiedzialności za swoje czyny i poczucie współodpowiedzialności w swoim zakresie za całość bezpieczeństwa i dalsze losy Polski.”

Zagadnienia ideologii państwowej w zasadniczym stopniu zdominowały proces nauczania w liceum, gdyż postanowiono podporządkować temu głównemu zadaniu program, przedmioty nauczania, metody pracy dydaktycznej oraz całą strukturę szkolną.

Omawiane tendencje znajdują odbicie w ogólnej strukturze programu i w programach poszczególnych przedmiotów. Zgodnie z zasadą przystępności i stopniowania trudności w klasie I młodzież stopniowo zapoznawana była z zagadnieniami wychowania państwowego, natomiast w klasach II i III problematyka ta była pogłębiana.

Przedmioty pedagogiczne, takie jak: psychologia pedagogiczna, organizacja wychowania i nauczania w szkole powszechnej, pedagogika i historia wychowania oraz praktyka pedagogiczna, miały dwojaki cel:

1. Przygotowały teoretycznie do zawodu nauczycielskiego.
2. Przysposabiały w sposób praktyczny do pełnienia funkcji nauczyciela.

Przedmioty te nauczane były w ciągu trzech lat, ich systematyczna nauka rozpoczęła się w klasie I od psychologii. W klasie II następowała praktyczna i teoretyczna praca nad organizacją nauczania i wychowania wraz z praktyką pedagogiczną i zagadnieniami z zakresu metodyki i dydaktyki. Natomiast w klasie III był kontynuowany program z klasy II, lecz zwracało się baczniejszą uwagę na praktykę pedagogiczną.

Oddzielnie potraktowana była psychologia, pedagogika z historią wychowania, które to przedmioty ukierunkowane były na doświadczenie uczniów zdobyte w trakcie praktyk pedagogicznych.

Metody nauczania stosowane w przedmiotach pedagogicznych oparte były na samodzielnej i aktywnej pracy ucznia, takich jak: obserwacja, badania stosowane w bibliotekach, pracowniach szkolnych, podręcznikach, literaturze metodycznej i środkach naukowych.

Ze względu na różny poziom wiedzy reprezentowany przez kandydatów na nauczycieli w szkołach tych wprowadzono do programu takie przedmioty, jak: religia, język polski, historia, geografia, biologia, fizyka, chemia i matematyka. Nauczanie przedmiotowe

w klasach I i II miało na celu uzupełnienie zasobu wiadomości i sprawności nabytych w gimnazjum w zakresie niezbędnym dla pełnego wykształcenia średniego oraz dla należytego poziomu nauczania w szkole powszechnej. W klasie III następowała specjalizacja w danej dziedzinie lub dyscyplinie wiedzy.

Ranga poszczególnych przedmiotów według twórców programu była różna. Języki obce miały funkcję pomocniczą, natomiast eksponowano rysunek, zajęcia praktyczne, śpiew i ćwiczenia fizyczne, które w gimnazjum były nadobowiązkowe, a w szkole powszechnej miały duże znaczenie. Z tego powodu metodyka tych przedmiotów w liceum pedagogicznym była rozszerzona.

Szczególnie wyeksponowany był przedmiot przysposobienie obronne ze względu na problematykę wychowania państwowego. Jak napisano w wytycznych do programu nauczania: „nie chodzi tu bowiem tylko o osobiste zaprawienie licealistów, ale o przygotowanie ich do nastawiania uczniów w całej szkole powszechnej, a zwłaszcza w klasie VII na zagadnienie obrony państwa, na konieczność wypełniania żołnierskiego obowiązku obywatelskiego”.

Jak wynika z analizy danych, rozkład poszczególnych przedmiotów nauczania w liceum był niejednorodny. W klasach I i II nauczano wszystkich przedmiotów objętych programem, natomiast w klasie III program przewidywał dodatkowo 6 godzin tygodniowo na realizację wybranej specjalności. Praca ucznia winna przebiegać dwutorowo, równolegle w dwóch wybranych przez niego dziedzinach, na które składały się: język polski, historia, matematyka, biologia, fizyka, chemia, geografia, prace społeczno-wychowawcze oraz zagadnienia współczesnego życia Polski. Forma realizacji tych zajęć miała charakter indywidualny.

Charakter i zadania liceum miały swoje odbicie nie tylko w doborze przedmiotów, ich treści i rozłożeniu na poszczególne lata nauki, lecz także w metodzie nauczania. Metody pracy proponowane w tego typu szkołach oparte były najczęściej na samodzielności ucznia zarówno w pracy szkolnej, jak i domowej. Dlatego też podręczniki pełniły tutaj inną funkcję, gdyż promowano samokształcenie, w którym podręcznik był tylko jednym ze źródeł wiedzy. Z analizy danych wynika, że nauczycielom w liceach pedagogicznych pozostawiano dużą swobodę pracy, dlatego programy szkolne miały znaczny margines w dziedzinie doboru metody i organizacji pracy. W dużej mierze o organizacji i charakterze oraz formach pracy dydaktycznej w liceum pedagogicznym decydowały wytyczne zawarte w Rozporządzeniu Ministra Wyznań i Oświecenia Publicznego (O Organizacji Państwowego Liceum Pedagogicznego z dnia 6 marca 1937 roku /Nr IIS-1291/ 37/).

Analiza treści programowych z przedmiotu historia w liceach pedagogicznych w roku 1937

Szczegółowy program z zakresu historii w liceum pedagogicznym przedstawiał się następująco: w klasach I i II po dwie godziny tygodniowo, w klasie III trzy godziny tygodniowo dla wybranych uczniów jako zajęcia fakultatywne. W klasie I zakres materiałowy programu proponowanego uczniom obejmował treści od historii starożytnej Grecji po rozbiory Polski, natomiast w klasie II ramy czasowe sięgały od Wielkiej Rewolucji Francuskiej po dzieje I wojny światowej oraz historię lokalną i regionalną. Natomiast w klasie III w prowadzeniu zajęć fakultatywnych dużą swobodę zostawiano nauczycielowi, gdyż to on proponował uczniom wybrane zagadnienia z zakresu historii Polski, powszechnej,

współczesnej oraz regionalnej, które realizowano w trakcie zajęć szkolnych. Szczególny nacisk kładziono na zagadnienia współczesne, które w myśl postulatów wychowania państwowego dla przyszłych nauczycieli było bardzo istotne. Z tego również powodu eksponowano w programach wiedzę o regionie i społecznościach lokalnych.

Treści programowe z zakresu historii w klasie III stanowiły zagadnienia opracowywane w korelacji z innymi przedmiotami, w dużej mierze z pedagogiką i językiem polskim. Ostatnim działem programowym opracowywanym na tym etapie szkolnym były zagadnienia z dydaktyki historii rozpatrywane w dwóch aspektach: ocena i dobór literatury historycznej dla dzieci, zaznajomienie z literaturą dydaktyczną i metodyczną traktującą o nauczaniu historii w szkole powszechnej.

Powyżej analizowane treści programowe miały wpływ na formułowanie i realizację celów nauczania historii w liceum pedagogicznym, takich jak:

1. Wyrabiać u młodzieży:
 - a) umiejętność ujmowania zjawisk historycznych w ich rozwoju dziejowym.
 - b) głębsze rozumienie współczesności, a szczególnie rzeczywistości polskiej.
 - c) rozumienie roli jednostki w życiu państwa i społeczeństwa oraz roli państw i narodów w kształtowaniu dziejów ludzkości i życia jednostki.
2. pogłębić wiedzę o przeszłości.
3. dać podstawy do pracy samokształceniowej w aspekcie historii.
4. łącznie z metodyką i organizacją praktyki nauczania przygotować młodzież do podjęcia pracy zawodowej w zakresie nauczania historii w szkole powszechnej.

W programie znalazły się tylko wybrane zagadnienia z dziejów Polski i historii powszechnej. W doborze materiału historycznego uwzględniono te zagadnienia i momenty dziejowe, których poznanie głębsze i wszechstronniejsze niż w kursie gimnazjalnym było niezbędne dla zrozumienia zjawisk życia współczesnego w zakresie stosunków kulturalnych, politycznych, ustrojowych, społecznych i gospodarczych. Uwzględnienie szersze problematyki wiejskiej było wyrazem troski o przygotowanie zawodowe stosunkowo najliczniejszej grupy nauczycieli wiejskich, od których wymagało się aktywnego udziału w życiu społeczności lokalnej. Tematyka regionalna w klasie II została wprowadzona dla zainteresowania uczniów historią lokalną oraz z powodu wiązania dziejów regionu z życiem państwa. Układ treści programowych w klasach I i II był chronologiczny. Zasadniczą cechą programów nauczania w liceum pedagogicznym była duża samodzielność nauczycieli w realizacji materiału nauczania w klasach I–II, gdzie tematyka mogła być realizowana w różnym stopniu, który zależał od odpowiedniego rozłożenia akcentów nadających programowi zabarwienie w obszarze historii: politycznej, społecznej, kultury, gospodarki. W klasie III dobór zagadnień pozostawiony był nauczycielowi, który wraz z uczniami ustalał tematy do realizacji, przy wyborze tematyki biorąc pod uwagę kryterium materiałowe, zainteresowania i możliwości intelektualne uczniów.

Dobór i układ zagadnień w klasach I–II wykorzystywał wiedzę bazową uczniów wyniesioną z gimnazjum i na tej podstawie systematyzował i charakteryzował proces dziejowy z zakresu historii Polski i powszechnej. W programie jednak wyodrębnione były momenty chwalebne, np.: wiek XVI – panowanie Jagiellonów, szczególnie Zygmunta, Stefana Batorego.

W klasie III zagadnienia historyczne podawane były nie chronologicznie, lecz problemowo, a układ materiału historycznego uzależniony był od inwencji nauczycieli i uczniów oraz od potrzeb szkoły.

Ze względu na konieczność przygotowania uczniów do pracy nauczycielskiej i do samokształcenia w dziedzinie historii, w metodyce pracy w liceum uwzględniono zagadnienia kształcenia umiejętności w takich dziedzinach, jak: praca z literaturą historyczną, mapą, planszą, źródłem, materiałami statystycznymi, zbiory historyczne szkolne, muzealne, wystawy, wycieczki, sporządzanie notek bibliograficznych.

W doborze lektury i książki historycznej szczególnie uwzględniono cele programowe, percepcje uczniów, materiał nauczania i metody pracy z uczniami.

Szczególnie ważny w odniesieniu do samokształcenia nauczycieli był właściwy dobór i wykorzystanie literatury. Dlatego Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydał w tej sprawie Okólnik nr 61 z 23 czerwca 1937 roku, w którym określone zostało pojęcie i zakres stosowania książek, czasopism i pomocy szkolnych.

Specjalnie dla liceum proponowano książki pomocnicze popularnonaukowe, pomoce szkolne i literaturę pedagogiczną.

I. Książki pomocnicze i popularne dla uczniów.

1. Monografie popularnonaukowe poświęcone najważniejszym zagadnieniom, zjawiskom, faktom i postaciom z historii powszechnej i Polski, związanych z programem gimnazjum lub liceum. Spośród tematów na plan pierwszy wysuwają się:

A) opracowania biograficzne, np. dzieje Piastów, Jagiellonów, Napoleona, Mazziniego, Garbaldiego, Bismarcka itp.,

b) zagadnienia gospodarczo-społeczne, opracowane w połączeniu z materiałem dotyczącym warunków życia ludzkiego w przeszłości dziejów wsi polskiej, rozwoju handlu itp.,

c) tematy z dziejów polskiej wojskowości,

d) tematy związane z dziejami porozbiorowymi (walka o utrzymanie polskości w zaborze niemieckim, walka o szkołę polską w zaborze rosyjskim, organizacje polityczne, budzenie się Śląska),

e) tematy związane z historią powszechną (czasy Karola Wielkiego, Tatarzy i ich najazdy, Sobór w Konstancji, czasy Ludwika XIV),

f) monografie z zakresu historii sztuki (gotyk, renesans, budownictwo w Polsce w połączeniu z ilustracjami i zeszytami ćwiczeń),

g) opracowanie zagadnień współczesnych (hitleryzm, faszyzm, komunizm, kryzys gospodarczy, Liga Narodów),

Specjalnie dla liceów pedagogicznych zalecano:

1. Oddzielne zeszyty, zawierające wybór tekstów źródłowych i wyjątków z monografii historycznych dostosowanych do programu licealnego tak, aby mogły stanowić podstawę do samodzielnej pracy ucznia.

2. Opracowania z zakresu prehistorii ziem polskich i dziejów słowiańszczyzny.

3. Wydanie wybranych i odpowiednio dostosowanych publikacji historyków i pamiętnikarzy takich jak np.: Niemcewicz, Mochnacki, Kalinka, Szujski, Korzon.

II. Pomoce szkolne dla historyków prezentowały się następująco:

1. Mapy ścienne: rozwojowe, przekrojowe, rozwojowe-popularne, uproszczone itp.

2. Mapki podręczne dla użytku indywidualnego uczniów.

3. Konturowe mapki Polski w ważniejszych okresach historycznych.

4. Tablice ścienne synchroniczne.

5. Ilustracje ściennie, gablotkowe i drobne.
6. Tablice ściennie graficzne.

III. Wydawnictwa dla nauczyciela historii.

1. Obszerny podręcznik historii dla nauczyciela, zaopatrzony w wykaz źródeł i bibliografii oraz zestawienie odpowiednich pomocy szkolnych.
2. Metodologia historii i literatura dydaktyczna i metodyka nauczania historii, oparta na naukowych podstawach psychologicznych i dydaktyczno-metodycznych.
3. Opracowania historiograficzne.
4. Teksty źródłowe wraz z komentarzem rzeczowym.
5. Opracowanie niektórych zagadnień dla nauczyciela jak np.: prehistoria, dzieje gospodarcze od starożytności do współczesności, dzieje kultury powszechnej czasów średniowiecznych i nowożytnych, dzieje XX wieku opracowane z historii kultury i sztuki (z komentarzami i informacjami o ważniejszych zabytkach zwłaszcza polskich).
6. Wydawnictwa mające na celu ułatwić nauczycielowi zorientowanie się i wyszukanie wiadomości o wydarzeniach lub postanowieniach w dziedzinach politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej 20-lecia międzywojennego.
7. Obszerny i szczegółowy atlas historyczny.

Reasumując, należy stwierdzić, że w liceach pedagogicznych organizacja kształcenia biegła dwutorowo, gdyż główne zadanie tego typu szkół polegało na praktycznym i teoretycznym przygotowaniu kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych do prowadzenia zajęć szkolnych.

Teoretyczny aspekt kształcenia rozumiano jako przekazanie niezbędnej podstawy wiedzy służącej do realizacji zadań dydaktycznych w szkole i wdrażania przyszłych nauczycieli do samokształcenia. Praca własna nauczyciela, ten czynnik był akcentowany w programach, dlatego proponowano tak duży wachlarz literatury przedmiotu zarówno historycznej, jak i metodyczno-dydaktycznej, wzbogacającej warsztat naukowy i zawodowy nauczyciela historii.

Drugi praktyczny aspekt kształcenia to szeroko rozumiana praktyka pedagogiczna w środowisku i regionie. Rolę nauczyciela postrzegano nie tylko na płaszczyźnie dydaktyczno-wychowawczej, lecz również jako animatora kultury lokalnej. Z tego powodu wątki lokalne i regionalne były szeroko eksponowane w programach, które w razie potrzeby mogły być modyfikowane, a ich realizacja w dużej mierze uzależniona była od inwencji i możliwości nauczyciela i ucznia. W liceum pedagogicznym uczono więc samodzielności w kreowaniu procesu dydaktycznego. Ewaluacja programowa i fakultatywność w klasie III dawała możliwości twórcze dla ucznia i nauczyciela. Nadmienić należy, że temu procesowi towarzyszyły metody aktywizujące.

Kolejnym ważnym aspektem rozważań są cele programowe, szczególnie istotne w przypadku przyszłych nauczycieli szkół powszechnych. Jak wynika z analizy źródeł, cele te formułowano na podstawie zagadnień z zakresu wychowania państwowego, akcentując lojalność i podporządkowanie się wymogom polityki państwa.

W liceum pedagogicznym szczególną uwagę przywiązywano do organizacji procesu nauczania w szkołach powszechnych, gdyż głównym zadaniem tych szkół było przygotowanie wykwalifikowanych kadr pedagogicznych do pracy w tych placówkach.